

«СТАРАЖЫТНАЯ. ТЫ САМАЯ»

Чаго больш для мовы ў іншаземных словах — станоўчага ці небяспечнага, ці можна знайсці «залатую сярэдзіну» ў іх выкарыстанні? Напярэдадні Дня роднай мовы, які адзначаецца сёння, мы паразважалі аб гэтым на круглым сталі ў рэдакцыі «Звязды». Прышлі да нас людзі дасведчаныя, якія вывучаюць мову прафесійна: Ігар КАПЫЛОЎ, дырэктар Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі; Сяргей ЗЕЛЯНКО, загадчык кафедры медыялінгвістыкі і рэдагавання факультэта журналістыкі БДУ; Алена ЛАПЦЁНАК, загадчык аддзела лексікалогіі і лексікаграфіі Інстытута мовазнаўства; Ірына ЯЛЫНЦАВА, загадчык аддзела беларуска-рускіх моўных сувязяў Інстытута мовазнаўства; Вікторыя УЛАСЕВІЧ, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела сучаснай беларускай мовы Інстытута мовазнаўства; Анастасія МАРОЗАВА, навуковы супрацоўнік аддзела лексікалогіі і лексікаграфіі Інстытута мовазнаўства; Эльвіра ЯРМОЛЕНКА, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела гісторыі беларускай мовы Інстытута мовазнаўства. Наша навукова-папулярная размова атрымалася больш папулярнай, чым навуковай, таму, мяркуючы, яна будзе цікавай многім нашым чытачам, якія беларускую мову любяць, шануюць і цікавяцца яе развіццём.

«Звязда»: Часта даводзіцца чуць і ад лінгвістаў, і нават ад настаўнікаў тэрмін «засмечванне мовы» — так гавораць, маючы на ўвазе празмернае ўжыванне іншаземных слоў. Аднак, здаецца, тут у медалі два бакі: на адным з іх — сапраўды недарэчнае ўжыванне чужых слоў, на другім — адсутнасць ва ўласнай лексіцы некаторых паняццяў. І, уласна, нашто прыдумваць аналаг слову «камп'ютар», калі яно ўжо даўно арганічна ўспрымаецца і нават адаптаванае да беларускай мовы з пункту гледжання правапісу...

Ігар Капылоў: Увогуле, калі казаць пра засмечванне мовы, — гэта даволі шырокае паняцце. Гэта і выкарыстанне ненарматыўнай лексікі (цэлая бяда на сёння, асабліва сярод моладзі), жаргоннай лексікі, і, вядома, недарэчнае выкарыстанне іншаземных слоў. Засмечванне мовы ў гэтым шырокім сэнсе ўвогуле некаторымі мовазнаўцамі разглядаецца як пагроза нацыянальнай культуры. У канцы мінулага года была зацверджана Канцэпцыя развіцця нацыянальнай культурнай прасторы ва ўсіх сферах жыцця, і мне прыемна адзначыць, што ў ёй надаецца значная ўвага моўнаму аспекту, у тым ліку і экспансіі іншаземных слоў.

Ці трэба спыняць гэту экспансію? Пытанне дыскусійнае. Тут дарэчы гаварыць пра пошук «залатой сярэдзіны», бо на працягу ўсяго існавання беларускай мовы ў ёй з'яўляліся запазычаныя. Гэта абсалютна нармальна, натуральна працэс, бо наша грамадства ніколі не жыло ізалявана — усталёўваліся гандлёва-эканамічныя, знешнепалітычныя, культурныя, навуковыя сувязі з носьбітамі іншых моў, разам з імі з'яўляліся і новыя лексічныя адзінкі, фарміравалася спецыяльная лексіка: навуковая,

(Заканчэнне.
Пачатак на 1-й стар.)

Ігар КАПЫЛОЎ.

эканамічная, ваенная... Гэта варта разглядаць як прагрэсіўную з'яву, бо фактычна мова развілася разам з грамадствам...

Эльвіра Ярмоленка: Запазычаныя траплялі ў нашу мову з даўніх часоў. Праникненню іншаземных слоў садзейнічалі гандлёвыя сувязі, стасункі з суседнімі краінамі, развіццё навукі і асветы і інш. Напрыклад, з'яўляліся перакладныя творы (рэлігійныя, мастацкія, гістарычныя) — і разам з імі з'яўлялася запазычаная лексіка... Але вось цікавы факт, на які ў свой час звярнуў увагу Аркадзь Жураўскі. У асобных перакладзеных з польскай мовы тэкстах паланізмаў сустракаецца значна менш, чым у некаторых арыгінальных тагачасных беларускіх помніках. Пра што гэта сведчыць? Што нашы продкі вельмі добра адчувалі розніцу паміж запазычанымі словамі і сваімі... Мала таго, яны імкнуліся патлумачыць чытачу іншаземныя адзінкі. Так, Францыск Скарына размясціў на палях сваёй кнігі звыш шасцідзесяці глос, у якіх тлумачыў незразумелыя словы («стакты» — «ладан») і спалучэнні («да насладзіцца» — «прыятна будзе»). Аляксандр Булыка выявіў у старабеларускай мове каля чатырох тысяч запазычанняў — і гэта мы гаворым не пра вытворныя ад іх словы, а менавіта пра запазычаныя, якія сваім паходжаннем звязаны больш чым з дзясяткам моў. Іншаземныя словы сустракаліся ва ўсіх сферах жыцця: гэта былі і грамадска-палітычныя найменні, і сацыяльна-эканамічныя, і ваенныя, і побытавыя, і многія іншыя, у тым ліку і лексіка, што характарызуе чалавек па яго фізічных, псіхічных і інтэлектуальных якасцях. Я магу прывесці некаторыя сучасныя словы, якія ўжо былі ў старабеларускай мове як запазычаныя: «акцыза», «капітал», «акцыя», «апеляцыя», «дакумент»...

Ігар Капылоў: Можна нават сказаць, што ў нейкай ступені дзякуючы запазычанням сфарміравалася высокаразвітая мова, здольная абслугоўваць фактычна ўсе сферы жыцця. У пэўным сэнсе ў запазычаннях ёсць вялікі плюс, асабліва для нашай мовы, у якой больш як на два стагоддзі была перарваная пісьмовая традыцыя... Запазычаныя ўвогуле адбываліся, калі можна так сказаць, скачкападобна — у залежнасці ад таго, якія ўзрушэнні адбываліся ў той ці іншай сферы жыцця грамадства. Напрыклад, распад Савецкага Саюза выклікаў інтэнсіўнае з'яўленне запазычанага (у першую чаргу англамоўнага) лексікі ў эканамічнай сферы, у сферы інфармацыйных тэхналогій: з'яўляліся новыя прадметы, новыя з'явы, якія трэба было адлюстраваць у мове. Тое самае можна сказаць і пра сферу медыцыны, спорту, культуры і нават побытавую сферу. «Драйвер», «сканер», «сайт» — мы ж не можам без гэтых слоў абысціся ў паўсядзённым жыцці. «Праздзюсар», «фастфуд», «сэлфі», «цубінг» — гэтыя адзінкі з'явіліся разам з паняццямі, якія яны абзначалі... Але працэс набраў інтэнсіўнасць, ім пачалі захапляцца, і замест сваіх —

Алена ЛАПЦЁНАК.

натуральных, старажытных — слоў пачалі ўжываць чужыя: не «згода», а «кансэнсус», не «рух», а «драйв», не «выбаршчыкі», а «электарат». Тут ужо аб развіцці мовы гаворка не ідзе, і падобную з'яву станоўчай не назавеш. Можна сказаць, што гэта даніна модзе, і нічога тут не зробіш.

Яшчэ адзін аспект — тэрміналогія. Да кожнай галіны тэрміналогіі трэба падыходзіць індывідуальна. Медыцынская тэрміналогія ў нас з іншаземным ухілам, і гэта натуральна. Юрыдычная галіна ў нас таксама з вялікай гісторыяй, таму і ў ёй вялікі працэнт сваіх уласных тэрмінаў. Калі ўзяць сельскагаспадарчую сферу — мы ж сялянская нацыя, таму на большасць назваў тут будуць свае спрадвечныя словы...

«Звязда»: Скептыкі з гэтай нагоды могуць запярэчыць, што самыя што ні на ёсць беларускія словы — не што іншае, як запазычаныя з іншых моў. І першай згадаюць «бульбу», якая пайшла ад французскага «bulbe» (клубень)...

Сяргей Зелянко: Сапраўды, многія запазычаныя, якія даўно ўвайшлі ў беларускую мову, ужо ўспрымаюцца як уласна беларускія словы. Цікава, што гэтыя словы адрозніваюцца ад рускай мовы, але ўсё роўна не з'яўляюцца ўласна беларускімі. Думаю, што нямногія з тых, хто гаворыць на мове, ведае гэта. «Дзірван», «агурок», «бульба» — яны ж нашы, праўда? Насамрэч гэта даўнія запазычаныя.

Вікторыя Уласевіч: Восе сабраліся мы ў аўдыторыі: журналіст, філолаг, скептыкі, аптымісты, якія скончылі школу, універсітэт, працуюць у рэдакцыі, у інстытуце, у акадэміі... Якія з пералічаных слоў — запазычаныя? Усе. Гэта засмечванне мовы? Не. Запазычванне — гэта натуральны працэс, так было і так ёсць на сённяшні дзень. Трапляючы ў мову, гэтыя словы перастаюць быць словамі той мовы, з якой прыйшлі, яны становяцца элементамі нашай мовы — у іх з'яўляецца іншая фанетычная афарбоўка, яны падпарадкоўваюцца правілам нашай граматыкі. Заўважце, пра тое, ці трэба ўжываць у беларускай мове даўнія запазычаныя словы, ніхто не спрачаецца, дыскусія аб мэтазгоднасці выкарыстання выклікаюць толькі новыя запазычаныя. Але патрэбны час, каб яны сталі (або не сталі) натуральным элементам мовы. Звычайна толькі моўная практыка здольна паказаць, якія з новых запазычанняў замацоўваюцца ў слоўнікавым складзе мовы.

Іншаземныя словы могуць выкарыстоўвацца не толькі для называння новых прадметаў і рэалій, але і быць данінай модзе, з'яўляюцца больш сацыяльна прэстыжнымі. Пагадзіцеся, «Я працую ў клінінгавай кампаніі» гучыць больш салідна, чым «Я працую прыбіральшчыцай», хоць размова пра адно і тое ж... Да таго ж нават калі ў запазычаннях ёсць беларускамоўныя адпаведнікі-сінонімы, гэтыя словы ўсё ж маюць свае эсэнсавыя нюансы. Вы скажаце «цяжкі падлетак», але не скажаце «цяжкі тынэйджар», праўда? «Крэатыўнасць» і «творчасць» — адно і тое ж? Калі задумацца, дык і не

Сяргей ЗЕЛЯНКО.

зусім, ёсць розніца. Або калі нам трэба нешта дэталізаваць, запазычаны таксама прыходзяць на дапамогу. Падлетку сёння важна, што ён хоча апрануць: «байку», «худзі» або «світшот».

Сяргей Зелянко: Раней было адно ўніверсальнае слова «кофта». Хоць яно таксама запазычанае...

Вікторыя Уласевіч: Калі ж мода змяніцца, магчыма, і гэтыя словы стануць непатрэбнымі. Мы сёння не можам уявіць жыццё без слова «сэлфі». А з'явіцца новая тэхналогія фатаграфавання, і пра тое ж «сэлфі» ніхто не ўспомніць...

Алена Лапцёнак: ...Як, дарэчы, сёння мала хто з моладзі ведае, што такое «крымплен»... Аналізуючы тлумачальны слоўнік, які складаўся ў другой палове ХХ стагоддзя, можна знайсці іншаземныя словы, якія ўжо не ўжываюцца, хоць ў ім яны ацэньваліся як перспектывныя, напрыклад, многія паняцці з часткай «бія». Паглядзіце, у які імклівы час мы жывём. Новыя працэсы, з'явы, прадметы з'яўляюцца ў нашым жыцці ледзь не штодня. Зараз, працуючы над новай рэдакцыяй тлумачальнага слоўніка, мы выкарыстоўваем не толькі мастацкія творы, як гэта было раней, мы падключаем мову СМІ, якая хутчэй «ловіць» гэтыя змяненні. І мастацкія тэксты нават адыходзяць на другі план... Пры ўключэнні новых слоў у тлумачальны слоўнік мы звяртаем увагу на іх важнасць на дадзены момант, дастаткова шырокае ўжыванне, іх «стаж» у мове. Як прыклад, слова «брэнд». Спачатку гэта быў выключна эканамічны тэрмін — марка прадукцыі, якая вырабляецца пэўнай кампаніяй. А сёння брэнд — гэта ўжо і кампанія, якая вырабляе прадукцыю, і сам тавар, і нават паслугі, і пераноснае значэнне з'явілася: яркі пазнавальны вобраз кагосьці ці чагосьці. Слова жыве, слова развіваецца менавіта ў нашай мове. І хто скажа, што яно не наша? Хоць можа здарыцца, што праз некалькі дзесяцігоддзяў ніхто яго і не згадае...

Эльвіра Ярмоленка: Трэба заўважыць, што некаторыя запазычаныя словы, якія сёння актыўна выкарыстоўваюцца ў мове, мелі раней адрознае ад сучаснага значэнне. Напрыклад, «кантэнт». У старабеларускай мове гэта быў прыметнік са значэннем «задаволены». «Кандыцыя» мела значэнне «ўмова» і «сутнасць», «кампут» — «рахунак», «кампутаваць» — «разлічваць». Было нават вельмі сучаснае слова «маніторы» са значэннем «напамінальны». А «калькулятар», калі яшчэ не было прылады з такой назвай, а ўжо тым больш праграмы ў гаджэце, называў рахункавода...

Ігар Капылоў: Трэба сказаць, што некаторыя запазычаныя настолькі прыжываюцца, што замяняюць уласнабеларускія словы. Напрыклад, «кветка» і «краска». Якое з іх наша? Зусім не тое, што часцей ужываецца, бо «кветка» — запазычанае з польскай.

«Звязда»: Колькі ўвогуле часу павінна прайсці, каб слова «адаптавалася» і ўжо ўспрымаюцца, як сваё?

Эльвіра ЯРМОЛЕНКА.

Эльвіра Ярмоленка: Дакладна нельга сказаць. Некаторыя лічаць, што новыя значэнні ў запазычанага слова з'яўляюцца гадоў праз пяцьдзесят...

Ігар Капылоў: Ёсць версія: як толькі ад слова пачалі ўтварацца іншыя формы (напрыклад, ад назойніка — прыметнік, дзеяслоў), яно ўжо натуральна існуе ў мове.

Сяргей Зелянко: Ёсць яшчэ меркаванне, што век неалагізма — 10-15 гадоў. Але мне падаецца, што гэта ўвогуле вельмі мала.

Вікторыя Уласевіч: Здраецца, што неалагізмы хутка ператвараюцца ў архаізмы, так і не паспеўшы стаць натуральнымі элементамі мовы. Мы доўга спрачаліся, як пісаць слова «пэйджар». Пакуль спрачаліся — не стала неабходнасці: многія ўжо нават не ведаюць, што гэта. Для папярэдняга пакалення «пэйджар», «дыскета», «кампакт-дыск» былі нечым новым, а нашы дзеці ўжо не ўсе ведаюць іх значэнне, бо прадметы, якія яны абазначаюць, проста зніклі з ужытку...

«Звязда»: Ужываю, словы са славянскіх моў прыжываюцца ў нашай лягчэй, чым з іншых?

Анастасія Марозава: Калі казаць пра польскамоўныя словы (а больш правільна — лексічныя сродкі), іх сапраўды значная колькасць. Досыць актыўна яны прыходзілі з польскай мовы (або пры пасярэдніцтве польскай мовы) з канца 80-х—пачатку 90-х гадоў. І сапраўды выглядалі тады моднымі, чаплялі вока, «рэзалі» слых. Але праз 10-15 гадоў яны ўжо не здаваліся такімі новымі свежымі і экзатычнымі. Аналіз паказаў, што многія з гэтых «новых» слоў — зусім і не новыя. Многія з іх ужо адзначаны нават у нашых слоўніках 20-х гадоў ХХ стагоддзя як адпаведны да рускіх, або прыведзены ў шэрагу сінонімаў пры апісанні нейкай з'явы ці нейкага прадмета, асобы. «Ровар», «кіроўца», «мапа», «гарбата» — іх ведалі і нашы бабулі. З «гарбатай» увогуле цікава. Некаторыя лічаць, што так казаць больш па-беларуску, чым «чай». На самай справе абодва словы запазычаныя.

«Звязда»: Іншаземныя словы, якія ўжываюцца пры наяўнасці беларускай аналагаў, уласцівыя хутчэй маладзёжнай лексіцы: «хайпаваць», «лайкаць», «хейціць», «чыліць»... Можа, гэта адсутнасць элементарнай моўнай культуры?

Анастасія Марозава: Трэба разумець, што беларускамоўнага слэнгу вельмі мала. У асноўным гэта словы з англійскай мовы, тое ж можна сказаць і пра рускую мову. Сёння сапраўды моднае слова «чыліць». Яно папулярнае, таму што моладзь гэта любіць і час ад часу займаецца. Іх бацькі «адрываліся», яны — «чыляць», а насамрэч і тыя, і другія весела і нязмушана бавілі і бавяць час. У кожнага маладога пакалення свая лексіка, і нічога страшнага ў гэтым няма.

Сяргей Зелянко: Падлеткі парознаму камунікуюць з дарослымі і паміж сабой. Назіраю за сваёй шаснаццацігадовай дачкой — у размове з бацькамі або настаўнікамі яна ніколі не ўжывае тых слэнгавых слоў, якія выкарыстоўвае, калі